

İKTİSAT TARİHİ YAZIMINDA, EFEMERA OLARAK TAHVİL VE HİSSE SENETLERİNİN ÖNEMİ (OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÖRNEKLERLE)*

THE IMPORTANCE OF BONDS AND STOCKS AS EPHEMERA IN THE ECONOMICS HISTORIOGRAPHY (SAMPLES FROM OTTOMAN TO REPUBLICAN ERA)

Serdar SARISIR**

Makale Bilgisi

Başvuru: 16.09.2019

Kabul: 24.10.2019

Article Info

Received: September 16, 2019

Accepted: October 24, 2019

Özet

Efemera olarak nitelendirilebilecek olan nesnelere arasında yer alan tahvil ve hisse senetleri; geçerliliklerini yitirmiş, mali ya da iktisadi kıymetlerini kaybetmiş olsalar dahi, süreç içerisinde ilgilileri için eskilik ve nadirlik açısından giderek yükselen bir değer kazanmaktadır. Bu mütevazı çalışma temelinde, şu birkaç soruya cevap aramak için kaleme alınmıştır. Pekâlâ, bu kâğıtlar kimin için ve niçin önemlidir? İktisat tarihi yazımında tahvil ve hisse senetlerini konu edinen çalışmada temelinde, nostaljik bir obje ya da bir koleksiyonerin ilgisinin ötesinde, bu değerli kâğıtların bilimsel bir değeri var mıdır? İktisat tarihi çalışmalarında tahvil ve hisse senetlerinin önemi nedir? Bu değerli kâğıtları nasıl okumalıyız? Belgesel bir değere sahip midirler?

İktisadi hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yer alan şirketler aslında kuruluş nizamnamelerinde, şirketin tahvil ve hisse senetlerini düzenleyen, açıklayan hükümlere yer vermektedirler. Kullanılan dilden, kimler için çıkarılmış olduğuna,

* Ankara'da gerçekleştirilen, *Geçici Belgelerin Kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018'de sunulan tam metni yayınlanmamış bildirinin, üzerinde bazı değişiklikler yapılmış son halidir.

** Doç. Dr., Akara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, ssarisir@ankara.edu.tr

şirket merkezinin neresi olduğundan, mali ya da iktisadi karşılıklarına pek çok bilgi, söz konusu nizamnamelerin ilgili hükümlerinde ayrıntılarıyla açıklanmaktadır. Ancak bazen ilgilenilen dönemde kurulmuş herhangi bir şirketin nizamnamesine ulaşamamakta, hatta bazen hakkında hiçbir bilgi bulunamamaktadır. İşte burada tahvil ve hisse senetlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, ilgili şirket hakkında bir şeyler söyleyebilmek ancak tahvil ve hisse senetleri üzerinden olabilmektedir.

Örneğin bir hisse senedi ve tahvilden hareketle; şirketin amacı, merkezi, adresi, kuruluş tarihi ve sermayesi gibi temel bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca şirket merkezinin dışında açılmış olan farklı bir şubenin varlığı da tespit edilebilir. Ya da ilgili dönemde idare meclisi başkanın kim olduğu sorusu cevaplanabilir. Bilinenlerin dışında kurucu isimlere ilave edilmesi gereken yeni bir müessisten haberdar olunabileceği gibi hisse senedi ve tahvilin kaçınıcı tertip olarak piyasaya sürüldüğü de anlaşılabilir.

Yakın dönem iktisat tarihi yazımında ihmal edilemeyecek bir öneme sahip olduğu düşünülen konu, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir süreçte örneklerle ele alınacak olup, ortaya çıkan sorulara cevap niteliği taşıyan tespitlerle aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Efemera, İktisat, Tarih, Şirket, Nizamname, Tahvil, Hisse Senedi.*

Abstract

Bonds and stocks which are among the objects that can be described as ephemera, are gaining importance in terms of their oldness and rarity for those concerned, even if they have lost their validity and fiscal or economical value. So, for whom and why these papers are important? Our study that subjects the importance of bonds and stocks in the economic historiography basically search answers to questions like; is there a scientific value of these valuable papers beyond the interest of a collector to a nostalgic object; what is the importance of bonds and stocks in economic history studies, how can we read these valuable papers and do they have documental value?

The companies, which are among the indispensable elements of economic life, actually include provisions that explains the company's bonds and stocks in their establishment regulations. Information like for whom these papers are issued, the location of the company's headquarters and the fiscal or economical collateral are explained in detail in the relevant provisions of the said regulations. However, sometimes the name of the company which established during the searched period can not be reached, and even more sometimes no information is available. Here, the importance of bonds and stocks emerges. In this cases, we can only talk about the company through these bonds and stocks.

For example, with reference to the bond and stock; basic information such as the purpose, center, address, establishment date and capital of the company can be reached. It is also possible to identify the existence of a different branch outside the

company center. Or the question of who is the president of the executive council in the relevant period can be answered. It can be also understood from these papers whether there is a new founder apart from the known ones. Moreover the issued rank of the bonds and stocks to the stock market can also be identified.

The subject which is thought to have a negligible importance in the recent period economic historiography, will be examined with examples from the last period of the Ottoman Empire to the first years of the Republic and will tried to be enlightened with responsive determinations to the emerging questions.

Keywords: *Ephemera, Economics, History, Company, Regulation, Bond, Stock.*

Giriş

Yakın dönem tarih çalışmalarının bilindik, genelde çok başvurulan temel ve kıymetli kaynakları¹ dışında, pek çok araştırmacının haberdar olmadığı, ya da yeterince dikkate almadığı ve bu nedenle genelde çok az başvurulan kaynaklardan ve bu kaynakların değerinden, kullanım alanlarından bahseden, kıymetleri hakkında farkındalığı artırma amacı taşıyan yayınlar² bulunmakla birlikte; araştırmacılar için bu tür kaynakların farkındalığının istenilen düzeye ulaştığı söylenemez. Araştırmacının kullandığı temel kaynakları destekleyen, bazen onlarda bulunmayan ipuçlarını araştırmacıya sunarak, temel kaynak özelliğine yükselen bu kaynaklardan biri de efemera türü malzemelerdir.

Bir “*bilgi kaynağı*” olarak efemeranın tanımları ve nitelikleri göz önüne alındığında³ ise çalışmanın da temel öznesini teşkil eden tahvil ve hisse senetlerinin, efemera olarak değerlendirilebilecek olan nesnelerin arasında yer alacağı muhakkaktır. İnceoğlu da, tahvil ve hisse senetlerini, hazırlamış olduğu efemera türleri listesinde saymaktadır⁴. Efemeralar dolayısıyla tahvil ve hisse senetleri geçerliliklerini yitirmiş, değerlerini kaybetmiş olsalar dahi, süreç içerisinde ilgilileri için eskilik ve nadirlik açısından giderek yükselen bir değer kazanmaktadır⁵. Özel’in ifadesiyle, “*büyüyen efemera sektörü*”, “*sahhafiyelerin kır(ı)k ambarları*”⁶ gibidirler. Dünyada efemeranın

¹ Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 35 vd.

² Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2001, s. 36, 73, 130 vd.

³ Ş. Nihal Somer, İshak Keskin, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Türleri”, *Bilgi Dünyası*, 13(2), (2012), s. 441-445.

⁴ Seher İnceoğlu, “Efemera Kavramı ve Avrupa’daki Bilgi Merkezlerinden Örnekler”, *Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama*, Editörler; Tüba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, Hiperyayın, İstanbul 2017, s. 217.

⁵ Cegiz Aslantepe, *Eski Tahviller ve Hisse Senetleri*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını, Ankara 1993, s. X-XI.

⁶ Oktay Özel, “Aşk, İstirap, Hasret ve Fotoğraf: Kadın Eli/Kalbi Değmiş Mektuplar”, *Kebikec*, S. 40, (2015), s. 249.

tarihçesine bakıldığında, İngitere'ye ve XVII. yüzyıla kadar uzanmakta; Türkiye'de ise pul koleksiyonerlerinin, İstanbul Filatelistler Derneği'ni 1948 yılında kurmalarıyla başlamaktadır. İlk efemera derneği ise Ephemera Derneği adıyla ancak 1996 yılında kurulabilecektir⁷. Pekâlâ, bu kâğıtlar kimin için ve niçin önemlidir? İktisat tarihi yazımında tahvil ve hisse senetlerini konu edinen çalışmada temelde, toplayıcıların ilgisinin ötesinde, bu değerli kâğıtların bilimsel bir değeri var mıdır? İktisat tarihi çalışmalarında tahvil ve hisse senetlerinin önemi nedir? Bu değerli kâğıtları nasıl okumalıyız? Belgesel bir değere sahip midirler? Sorularına ve benzer sorulara cevaplar arayacaktır.

İktisadi hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yer alan şirketler dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde şirketleşme ve şirket nizamnameleri üzerinden bir başlangıç yapmak, tahvil ve hisse senetlerinin iktisat tarihi yazımındaki konumunun belirlenmesi ve bir bilgi kaynağı olarak nasıl kullanılacaklarının ifade edilebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde kurulan anonim şirketlerin nizamnamesi, Avrupa'daki şirket nizamnamelerinin çevirisinden hareketle oluşturulan bir şablona dayanmaktadır. 29 Kasım 1882'de yayınlanan ilk anonim şirket nizamnamesi örneğinin de temelini oluşturan söz konusu şablonun aslında daha öncede bazı değişikliklere gidilerek kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Zaman içerisinde söz konusu şablonda bazı değişikliklere gidilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Mevcut nizamname şablonunun ihtiyacı karşılayamaması, uygulamada bazı sorunlara neden olması ve en önemlisi her şirkete uygulanamayacak olması yeni bir şirket nizamnamesi şablonunun hazırlanmasını gündeme getirmiş ve bu durum için Ticaret Nezareti görevlendirilmiştir. Yeni nizamname örneğinde 1882 tarihli şablon esas alınmakla birlikte, bazı düzeltme ve ilaveler yapılarak, tüzüğe işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır⁹. Yabancı şirketlerle ilgili düzenlemeler ve mevzuattaki değişimler¹⁰ sürecin bir parçası olmakla birlikte, bizi ilgilendiren haliyle şirket nizamnamelerinin temel yapısını koruduğu söylenebilir.

1883 yılındaki örneğinden başlayarak ilerleyen süreçte şirket nizamnamelerine bakıldığında; *“birinci fasılda şirketin kuruluşu, amacı, ismi, merkezi ve imtiyaz süresi; ikinci fasılda imtiyazın imtiyaz sahibi tarafından*

⁷ İncoğlu, *a.g.m.*, s. 211-213.

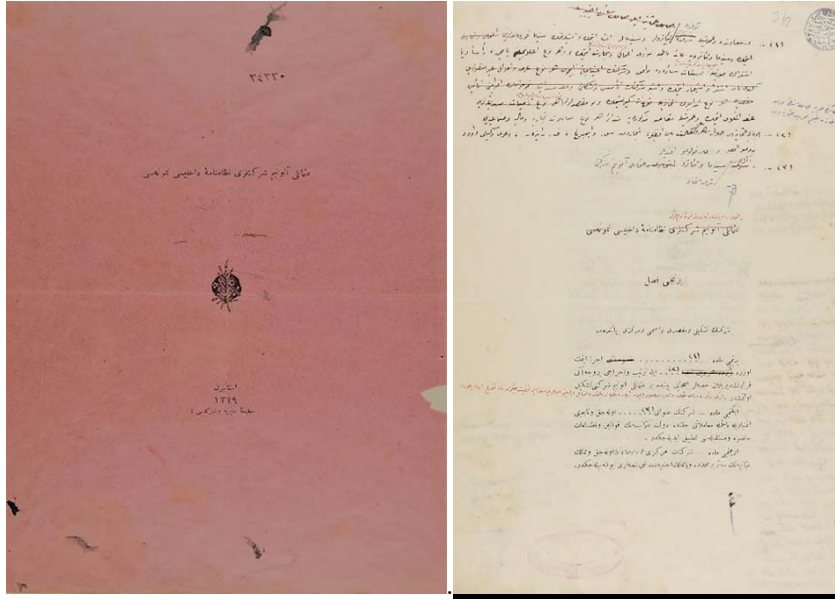
⁸ Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 22 vd.

⁹ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 33-34.

¹⁰ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 57 vd.

şirkete devri, sermayesi, sermaye teşekkülü, hisse senetlerinin durumu, taksitleri, sermaye oranı ve biçimi...¹¹ şeklinde olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere (bkz. Şekil 1)¹², şirket kurma arzusunda olanların, kuruluşları esnasında Ticaret Nezareti'nce hazırlanmış matbu bir şablon üzerinden hareket ettikleri ve şirketlerinin nizamnamesine son şekli vermek üzere tasarrufta buldukları ve ilgili mevzuat gereğince istenilenleri yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 1.

Matbu bir şirket nizamnamesi ve üzerindeki eskizler

Tahvil ve Hisse Senetlerinin Sağladığı Bilgiler

Yukarıda şirket nizamnamesinden bahsedilmesinin nedeni; nizamnameler ile tahvil (bahse konu olan şirket tahvilleridir) ve hisse senetlerinin araştırmacı için birbirinin sağlamasında oynadıkları roldür. Hatta daha fazlasıdır. Zira nizamnameye ulaşılamayan durumlarda, şirket hakkındaki temel bilgilere tahvil ve hisse senetleri üzerinden ulaşılabilmekte, hatta nizamnamelerin sağlamadığı bilgiye tahvil ve hisse senetleri üzerinden ama bazen nizamnameden yardım alınarak ulaşılabilir. Aslında tahvil ve hisse senetleri ait oldukları şirketin bir nevi özeti gibidirler. Ayrıca nizamnamede yer almayan bilgileri de bulundurabilirler. Aşağıda gösterilen

¹¹ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 22 vd.

¹² BOA., ŞD., 1257. 22., 07. Ş.1336.

1925 tarihli Türkiye Kıbrıt İnhısarı Türk Anonim Şirketi'nin hamiline ait müessıs hisse senedi, bu durum için güzel bir örnektir. Görüleceği üzere şirket nizamnamesinin bazı hükümlerine bile yer verildiği görölmektedir (bkz. Şekil 2)¹³, Bu nedenle tahvil ve hisse senetlerini nasıl değerlendirmemiz gerektiği konusu iki aşamada ele alınacaktır:

Şekil 2

Türkiye Kıbrıt İnhısarı Türk Anonim Şirketi, 1925.

¹³ Aslantepe, a.g.e., s. 133.

I. Şirket nizamnamesinde yer verilen ancak nizamnameye ulaşamadığı durumlarda nizamnameyi tamamlayan, şirketin temel verileri olan, bilgilerin tespiti,

II. Şirket nizamnamesinde; düzenlenen, açıklanan ve tanımlanan, ancak yer almayan bilgilere (Meclis-i İdare Reisi, Meclis-i İdare Azası vs.) kaynaklık etmesi,

Tahvil ve hisse senetlerinden hareketle şirketin ismi, kuruluş tarihi, merkezi, müddeti, sermayesi ve müessisleri gibi temel bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bazen varlığından bile haberdar olunamamış, hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammış bir şirketi bir hisse senedi sayesinde tespit edebilir (bkz. Şekil 3a/4a)¹⁴ ya da temin edilebilen bir tahvilden şirketin merkezi, sermayesi, çıkarılan tahvil miktarı, değeri faiz oranı vb. bilgileri belirleyerek bir başlangıç yapabilir, verdiği faiz oranına bakarak şirket ve dönemi hakkında çıkarımlar yapabiliriz (bkz. Şekil 3b/4b)¹⁵.

Şekil 3a
Osmanlı Gaz Şirketi, 1916.

¹⁴ Aslantep, a.g.e., s. 87, 104.

¹⁵ Akyıldız, a.g.e., s. 153, 167.

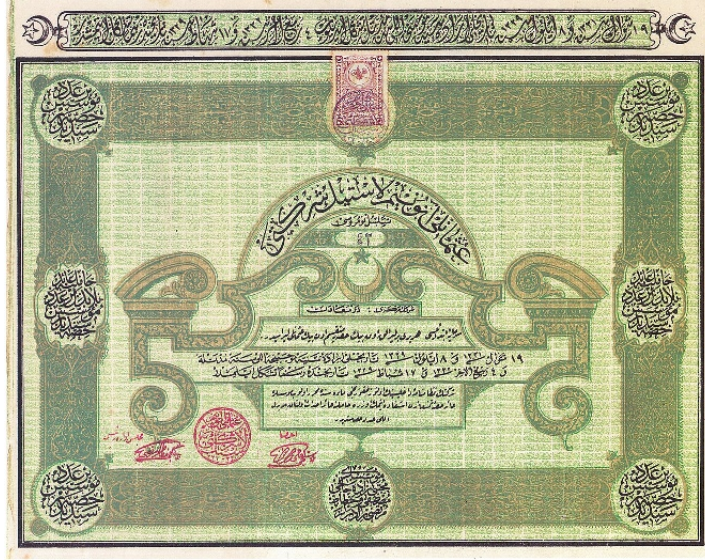

Şekil 3b

Selanik-Dersaadet İltisak Hattı Osmanlı Demiryolu Kumpanyası, 23 Mart 1893 tarihli
500 Frank değerinde %3 faizli tahvil

Örneğin şekil 3b ile 4b'deki tahvil örneklerine bakıldığında, faiz oranlarının farklı olduğu görülmektedir. Selanik-Dersaadet İltisak Hattı Osmanlı Demiryolu Kumpanyası %3 faiz ile Selanik Limanı İşletme Şirket-i Osmaniyesi ise, %5 faiz ile tahvil piyasaya sürmüştür. Her ne kadar tahvillerin tarihleri farklı olsa da konu hakkında bir fikir vermektedirler. Şirketin söz

konusu faiz oranlarına bakarak, daha fazla kazandığı ya da daha çok piyasadan çekeceği paraya ihtiyacı olduğu değerlendirilmeleri yapılabilir.

Şekil 4 a
Osmanlı Anonim Lastik Şirketi, 1913.

Şekil 4 b
Selanik Limanı İşletme Şirket-i Osmaniyesi, 20 Ocak 1905 tarihli
22 Osmanlı Lirası (500 Frank) değerinde %5 faizli tahvil

Genellikle şirket nizamnamesinde, şirketin ifade edilen merkezi dışında, bazen başka şubeler dahi açılacağı ifade edilmektedir. Ancak söz konusu şirketin merkez dışında şubeler açıp açmadığı tespit edecek herhangi bir veriye ulaşılmadığında, üzerinde şirketin merkezi dışında bir şube isminin yer aldığı bir hisse senedinin varlığının kazandığı önem dikkate değerdir. Örnekte görüleceği üzere (bkz. Şekil 5)¹⁶, Mehmet Ziya Paşa-Hacı Ömer Efendi ve Şürekası Teşvikat-ı İktisadiye Şirketi'nin İstanbul merkezinin dışında bir de Eskişehir'de bir şube açmış olduğunu görebilmekteyiz.

Şekil 5

Mehmet Ziya Paşa-Hacı Ömer Efendi ve Şürekası Teşvikat-ı İktisadiye Şirketi hisse senedi.

Bir başka örnekte -Osmanlı Anonim Şirket-i Müteşebbisesi, hisse senedinde- nizamnamede açıklanan ancak yer almayan Meclis-i İdare Reisi (Ali Haydar) ve Meclis-i İdare Azası'ndan (Kerope Damadyan) ikinci reisin imzalarını tespit edebilmekteyiz (bkz. Şekil 6)¹⁷.

¹⁶ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁷ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 221.

Şekil 6

Osmanlı Anonim Şirket-i Müteşebbisesi, 14 Temmuz 1913 tarihli hisse senedi.

Yine benzer bir örnekte Meclis-i İdare Azası ve Meclis-i İdare Reisi'nin isimlerini ve (bkz. Şekil 7)¹⁸ şirketin resmi mührü de tespit edilebilmektedir.

¹⁸ Akyıldız, a.g.e., s. 272-273.

Şekil 7

Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketi, 12 Aralık 1918 tarihli hisse senedi

Hisse senedinin üzerindeki bilgilerden, şirketin sermaye artırımına gidip gitmediğini ya da hangi tarihlerde kaç defa gittiğini, kaç tertip hisse senedi çıkardığını ve bunların değerlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir Türkiye İş Bankası Türk Anonim Şirketi, 15 Nisan 1928 tarihli hisse senedi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır (*bkz.* Şekil 8)¹⁹.

¹⁹ Aslantepeler, *a.g.e.*, s. 127.

Şekil 8

Türkiye İş Bankası Türk Anonim Şirketi, 15 Nisan 1928 tarihli bir hisse senedi.

Ayrıca şirketin kurucularının tespitinde müessisler için hazırlanmış olan hisse senetleri bize yardımcı olabilir (bkz. Şekil 9)²⁰.

²⁰ Akyıldız, a.g.e., s. 417.

Şekil 9

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, 1 Mart 1920 tarihli kurucu hisse senedi.

Bunların dışında hisse senedinin üzerindeki bir isim beklenmedik bilgilere kapı aralayabilir. Örneğin, bir şirketin hisse senedinde bir kişinin ikinci başkan olarak imzasının bulunması, onun bilinen özelliklerinin ötesinde iktisadi girişimlerde de yer aldığını ortaya çıkararak biyografisinde pek de bilinmeyen bir bilgiye ulaşmamıza olanak verebilir.

Sonuç

Çalışmada değerlendirilmeye çalışılan Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir süreçte seçilen kimi örnekler, yakın dönem iktisat tarihi yazımında tahvil ve hisse senetlerinin bilgi kaynağı olarak kullanımının ihmal edilemeyecek bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken temel hususun söz konusu kâğıtların nasıl kullanılacağına ilişkin farkındalığıyla ilgili olduğu gerçeği gibi

gözükmektedir. Araştırmacıdaki farkındalığın, ilgili kıymetli kâğıtların araştırmacının ihtiyacını karşılayabilme kabiliyetinin ve kaynak değerinin giderek artacağı da söylenebilir.

Diğer taraftan tahvil ve hisse senetlerinin kaynak değerinin birincil ya da ikincilliği farklı yaklaşımlar üzerinden her zaman tartışılabilir, araştırmacının ihtiyaç duyduğu bilginin yokluğuna çare olduğu ölçüde bir önem taşıdıkları gerçeği ise tüm çıplaklığıyla ortada durmaktadır.

Ancak söz konusu kâğıtların kullanımında dikkat edilmesi gereken noktaların bulunabileceği de -tarih konusunda Hicri ve Rumi tarihlerin bazen çelişkili olabilmesi ya da ilgili belgelerdeki isim ve imzaları okumada karşılaşılabilecek zorluklar gibi- her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca sanal ortamda görülebilen efemera niteliğindeki objelerin kullanımının hukuki sorumluluklar ortaya çıkarabilme ihtimali araştırmacıların karşılaşılabileceği zorluklar arasında değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.) BOA., ŞD., 1257. 22., 07. Ş.1336.*
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Aslantepe, Cengiz, *Eski Tahviller ve Hisse Senetleri*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını, Ankara 1993.
- Danacıoğlu, Esra, *Geçmişin İzleri: Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2001.
- İnceoğlu, Seher, “Efemera Kavramı ve Avrupa’daki Bilgi Merkezlerinden Örnekler”, *Bilgi ve Belge Çalışmaları: Özel Arşivlerde Teori ve Uygulama*, Editörler; Tüba Karatepe, Elif Yılmaz Şentürk, Varol Saydam, Hiperyayın, İstanbul 2017, ss. 209-232.
- Özel, Oktay, “Aşk, İstirap, Hasret ve Fotoğraf: Kadın Eli/Kalbi Değmiş Mektuplar”, *Kebikec*, S. 40, (2015), ss. 247-262.
- Somer, Ş. Nihal-Keskin, İshak, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Türleri”, *Bilgi Dünyası*, C. 13, S. 2, (2012), ss. 437-456.
- Yalçın, Semih. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007.

